

הישגי החינוך הבלתי-פורמלי ואתגריו

ד"ר שמחה גתהון

"אין הבדל בין לחיות וללמוד [...] אי אפשר לחשוב עליהם כדברים נפרדים".

במשפט חד ותמציתי זה סיכם ג'ון הולט את מהות החינוך. על פי לה-בל, החוויות החינוכיות והלימודיות שהאדם חווה כרוכות זו בזו ומשפיעות על מארג חייו. את התפיסה הכולית הזאת הוא מצא כמהותו של החינוך הבלתי-פורמלי: תפיסה חינוכית-פדגוגית המוגדרת כפעילות חינוכית מאורגנת, שיטתית, המתרחשת מחוץ למסגרת של מערכת החינוך הפורמלית. תפיסה זו דוגלת במימוש מטרות חינוכיות וחברתיות, בהחלת עקרונות מפתח, בהנחלת תכנים רצויים ובהקניית כלים באמצעות ארגונים בעלי רמת מיסוד גמישה, המשוחררים מהתבניות הפורמליות הנוקשות הנהוגות לרוב בבתי הספר.

סימן ההיכר של החינוך הבלתי-פורמלי הוא היותו דינמי ותלוי נסיבות. כלומר, הוא משתנה בהתאם לתמורות חברתיות ואידאולוגיות ומעוצב בהתאם לצורכי אוכלוסיית היעד שלו. כמו כן, הוא מכון ומנחה למעורבות חברתית פעילה למען הכלל, ומעודד ביטוי עצמי של צורכי הפרט. בעולם המודרני נתפס החינוך הבלתי-פורמלי כפעילות פנאי לפיתוח הפוטנציאל האישי וכמנוע לשינוי חברתי. ההשתתפות בחינוך בלתי-פורמלי – בתוכניות מחויבות אישית, בתנועות נוער ובחוגים – נחשבת כלי התורם לרכישת מיומנויות אישיות וחברתיות. היא מחזקת את תחושת השייכות, מעצבת את הביטוי העצמי, מפתחת

אינטליגנציות שונות, מובילה ליצירת קשרי חברות, מבססת התנסות בפתרון בעיות, עוזרת בגיבוש זהות ומחנכת לערכים.

בזכות גמישותה, המערכת הבלתי-פורמלית מספקת לקבוצות אוכלוסייה מוגדרות דפוסי חינוך ייחודיים, החיצוניים למערכת החינוך הפורמלית, בשלל תחומים, כגון חינוך חברתי, מוסרי וערכי, חינוך משלים, חינוך לפנאי, חינוך קהילתי, תוכניות העשרה וקידום נוער. תכונותיו העיקריות של החינוך הבלתי-פורמלי הן בחירה חופשית בהצטרפות לפעילות, גמישות, גיוון ומרכזיות המשתתפים והמשתתפות. מאפיינים אלה נותנים מענה לצרכים השונים של הפרט ושל הקבוצה, באמצעות התאמה בין צורכי האדם האחד לבין יעדי המסגרת החינוכית. בליבת החינוך הבלתי-פורמלי ארבע אבני יסוד: חיבור לזהות, חיבור לאדם, חיבור לקהילה ולחברה וחיבור למקום, והוא מקדמן באמצעות עידוד אורח חיים דמוקרטי, הידברות ודיאלוג פתוח, קיום סיורים וטיולים להכרת הארץ, פיתוח מנהיגות ושילוב מעורבות חברתית-קהילתית. חשיבותן של מסגרות החינוך הבלתי-פורמלי הוכחה בעת משבר מגפת הקורונה. לעומת המסגרות הפורמליות, שהתקשו למלא את תפקידיהן בגלל הפגיעה בשגרה במציאות הכפויה החדשה, המסגרות הבלתי פורמליות, הגמישות ויצירתיות יותר, קיבלו על עצמן תפקיד מהותי הן בשמירה על רצף הפעילות השגרתית ובדאגה לרווחת הילדים, הן בהתנדבות למען הקהילה. לדוגמה, תנועות הנוער התגייסו במהרה לספק פתרונות ייחודיים לקשיים שהציב השינוי הפתאומי בשגרת החיים המוכרת, והצליחו ליצור לחניכיהן ולחניכותיהן רצף חינוכי בתוך גבולות ה"זום" והדיגיטל ומחוצה להם, ויזמו פעילויות התנדבות ענפות, והדוגמאות לכך רבות מספור.

אם כן, מעצם מהותו הגמישה, החינוך הבלתי-פורמלי מאפשר לקדם מטרות חינוכיות שהחינוך הפורמלי אינו מסוגל להשיג. דבר זה מעשיר מאוד את הפוטנציאל הפדגוגי הטמון בו – הנשען על מרכיבים כגון אווירת נופש ופנאי, קשר בין שוות

ושווים, בנק מטרות הנקבע על פי צרכים משתנים בהתאמה למציאות, סימולציות (משחקי תפקידים או התנסויות חברתיות במפגשים לשיפור כישורים חברתיים) ובדיקת גבולות בניסוי וטעייה. יתרונות החינוך הבלתי-פורמלי טמונים בייחודיות שבו, בגיוון, בהיעדר המיסוד ובדרגות החופש שהוא מציע. הוא מדגיש את הזיקה החיונית בין הפרט, המשפחה, הקהילה והסביבה הרחבה, ומבליט את ההקשר החברתי והתרבותי בין האדם הפעיל לקהילה ולעולם.

ולמרות כל זאת, על אף מעלותיו הידועות של החינוך הבלתי-פורמלי ועל אף עדויות לקיומו כבר במאה השמינית לפסה"נ, הוא עדיין עומד בצילו של החינוך הפורמלי ומתקשה להתמקם בקדמת הבמה הפדגוגית. אחת הבעיות העיקריות היא המורכבות והרב-ממדיות של תחום החינוך הבלתי-פורמלי, המקשות את תחימתו בגבולות של הגדרות פדגוגיות ומבניות קלאסיות – הזרות לאופיו. למשל, מכיוון שהאחריות והעיסוק בחינוך בלתי-פורמלי מבוזרים בין גופים ומשרדים ממשלתיים, קשה להפיק תובנות כלליות ממופעיו. סוגיה מרכזית אחרת היא הפער בין השטח לאקדמיה. תחום החינוך הבלתי-פורמלי הוא זירה מרובת שחקנים, שמעצם טבעה חסרה ניהול מרכזי, ואי לכך, הפעילות בשטח בתחום הזה מקדימה מהותית את המחקר והתאוריה. אך מעל הכול בולטת העובדה שנכון לכתיבת שורות אלו, אין בישראל כל גורם ממשלתי המתווה מדיניות בתחום החינוך הבלתי-פורמלי, ולא חלה חובה לספק חינוך מסוג זה לשום קבוצה באוכלוסייה. היעדר מדיניות פורמלית מובילה לשונות בין המחויבות הרעיונית לתמיכה כספית בתחום, וזו משפיעה על ההזדמנויות של ילדים, בני נוער וצעירים להשתתף בפעילויות או אף להיחשף להן. כמו כן, בניגוד לעובדי הוראה במסגרות הפורמליות, במרבית הארגונים ומסגרות החינוך הבלתי-פורמלי אין כל דרישה חוקית לרישיון או להכשרה רשמית כדי לעבוד בתחום.

לסיכום, החינוך הבלתי-פורמלי טומן בחובו פוטנציאל למענה יישומי ומעשי לאתגרים המורכבים של החינוך במאה ה-21. הוא עוזר לבניית חינוך "שלם", המשלב יחדיו ממדים קוגניטיביים, רגשיים, חברתיים וערכיים באופן אינטגרלי; הוא נותן קול וכוח לפרט, לשם העצמה המובילה לאקטיביזם חברתי; הוא מטפח גיוון רב-ממדי בדרכי פעולה התנסותיות וחוויותיות; הוא מעודד גמישות מבנית ומתגבר על מגבלות של זמן ומקום; והוא יוצר רצף בין המרחב הבית-ספרי והמרחב החיצוני לו. ביכולתו להניע תהליכים חברתיים וקהילתיים ולהוביל לשינוי סוציאלי, ועל כן יש ליזום עבודה חינוכית ברוח התפיסה הפדגוגית שבבסיסו, לקדמה ולפעול ליישומה המיטבי.

למרות יתרונות החינוך הבלתי-פורמלי בטיפוח עצמאות, ערכיות ואחריות חברתית, שאלות מרכזיות בעניינו נותרו ללא מענה, ובהן השאלה אם השתתפות בפעילות בלתי-פורמלית היא זכות יסוד או פריווילגיה, ואם יש להסדיר בחוק את זכאות הילדים להשתתפות במימון פעילויות חינוך בלתי-פורמלי.

ד"ר שמחה גתהון בעלת תואר דוקטור בפילוסופיה – חינוך, מאוניברסיטת בר-אילן, ומרצה בכירה בפקולטה לחינוך במכללת סמינר הקיבוצים, במכללה למנהל ראשון לציון ובאוניברסיטת בר-אילן. ד"ר גתהון חוקרת בתחומים רב-תרבותיות והגירה, תרבות והיסטוריה של יהדות אתיופיה, עבודת נוער ונוער בסיכון, תפיסת תפקיד בקרב עובדי נוער, עבודה עם משפחות, מתבגרים ופיתוח קהילתי; מרכזת ומפתחת את המיקוד לנוער בסיכון במגמה לייעוץ חינוכי לתואר שני במכללה למנהל ראשון לציון; ומייסדת, יו"ר וחברת מועצה בתאגיד הממלכתי המרכז למורשת יהדות אתיופיה. ד"ר גתהון היא אחת המייסדות של עמותת עלם, שם ניהלה ופיתחה תחומי פעילות מרכזיים לנוער בסיכון, כגון התחום הרב-תרבותי ותחומי עבודת הרחוב